

LATIN SZAVAK A MAGYARBAN

Mielőtt egy nyelv tanulásába fogunk, jó megnéznünk, mit tudunk belőle. A művelt embernek második anyanyelve Magyarországon nyolcszáz esztendőn át a latin volt. Papjaik latinul imádkoztak, iskoláikban latinul tanultak, pöreik latinul folytak; amit elhanyagolt parasztnyelvükön nem tudtak kimondani, latinul mondták. Az orvostudomány, növénytan, állattan kifejezései ma is latinok; a tudomány, újságok, beszélgetések nyelvébe is rengeteg latin szó került be; a tudákosságnak múltban és most is latin a nyelve. Igen sok latin szót ismer és használ az is, aki sohasem tanult latinul. Ezeken tartunk most egy kis seregszemplét; elsősorban az olyanokon, amelyeknek latin tudásunkban mindjárt az elején hasznát vehetjük. A tanulás akkor a legkönnyebb s a legeredményesebb, ha ráismerés. Ezeket a szavakat, ha sor kerül rájuk, nem tanulnunk kell már, csak felismernünk: hát ez az! Számuk nem kicsiny, holott csak a legmindennapiabbakat hozzuk föl, annak az 5-600 törzsszónak, amivel utunknak neki akarunk indulni, az egyharmada (s még vagy ötven kicsit ritkább szó) köztük lesz.

1. Amikor a pogány magyarok Szent István korában a kereszténységre tértek, az új intézményekkel egy csomó új szót is átvettek. Latin mindjárt a "szent" szó is, a latin sanctus elmagyarosodott alakja; a corona, amivel Istvánt megkoronázták, koszorút jelent. Az új isten házait, a templomokat (templum) szintén latinul nevezték meg; a nagyobb székesegyházak nevében, a "dómban" a latin ház (domus) szó lappang. A betelepített szerzetesek kolostorokban éltek. Ez a claustrum szó eltorzítása, s a zárni (claudo) igéből származik: bezárt helyet jelent. A papok páterek voltak (atya), az egyszerűbb szerzetesek fráterek (fivér), a nő mater (anya) és soror (nővér). A mennybe jutva ők is angyallá lettek (angelus), s glória (dicsőség) ült a fejük körül. Ornátusuk, azaz miseruhájuk az orno (díszít) igét őrzi. Maga a mise a mitto = küld ige alakja. A ministrálásban a szolgál őrződött meg. A reverenda tiszteletre méltó (revero: tisztelni); a papi öv, a cingulus, a cingo igéből ered. Olvasmányuk, a legenda is azt jelenti, hogy olvasandó (lego); a breviárium szóban a brevis (rövid) melléknév arra vonatkozik, hogy a könyv rövid kivonatokból áll. Óra szavunk a latin hora; a szerzetesi életben minden tevékenységnek megvolt az órája. A protestánsoknak már a nevük is latin; testis: tanú, protesto: tanúságot teszek, tiltakozom. A református szóban ráismerünk a formára (alak); re-formálni annyi, mint vissza-, újjá alakítani. Papjaik prédikátorok voltak, azaz a gyülekezet előtt (prae) beszéltek (dico = mondok). Világi gondnokaikat kurátoroknak nevezték (curo = gondoz). Alapigéjük a textus: szövést, ahogy ma mondjuk, szöveget jelent, s a texo (sző) igéből származik, éppúgy, mint a textil szó is. A serdülők megerősítése a hitben, a konfirmáció, a firmus (erős, szilárd) melléknévet őrzi, éppúgy, mint a cég neve, firma vagy a jófirma is. A protestáns szekták, sőt az újabb szektások is a secare (vág) igének köszönhetik a nevüket (éppúgy, mint a szekálás, mértanban a szekáns). Egyházi eredetű szó a lámpa (lampas) is.

Az egyházak iskolákat létesítettek; az iskola szó (schola) maga is latin; az a protestáns kollégium (con = össze, lego pedig nemcsak olvasni, gyűjteni is) - kollégium, ahol a diákokat összegyűjtötték. Az internátus (éppúgy, mint internálni) a belső = internus szóból ered, a bennlakók lakása; ellentétben az externus, a kinti. A menza, ahol a diákok egy része ma is eszik, asztal. A tanár neve, a professzor (éppúgy, mint a professzionátus labdarúgó) a profiteor = bevall, szabadon kimond szóból ered, az pedig a pro = előre és a fateor = mond igéből; a

doktor viszont a doceo = tanít igéből, az, aki tanít. A kántor, éppúgy mint a kántus, a kar neve, a cano = énekel igéből származik. A diákok pennája, azaz tolla, akkor még lúdtoll volt; a pensum, amit írtak vele, kimértet jelent, a tábla, amelynél feleltek: tabula. A tanulmány stúdium, a studeo = törekszik igéből ered. A nagyobb diákok kollokviumában a loquor = beszél ige rejlik: kollokválni = beszélgetni a tanárral. A matúra: érettségi (maturus = érett). Az abszolválás az absolvo = old igéből ered; a végzett diákot feloldották a további iskolába járás alól. A félelmes szekunda annyi, mint második. Az eminens (ex = ki, minere = válik) kiváló.

Az ügyvédek advocatus (ad-voco: oda-hívni) neve már feledésbe ment; de a fiskálisokat (fiscus = kosár, pénztár) még emlegetik. Az ügyvéd felesküdtött segédje a jurátus (juro = esküszik). A juss, melyért annyit harcoltak az örökösök, a ius = jog-ból jön. A testamentum (testo = hagyni) megint a testis szóból: tanú kellett hozzá. A pör neve éppúgy, mint a hadmozdulaté, actio = cselekmény; az eset = casus; ma is mondják, de nagy kázust kerít belüle. Még a kártyába is belekerült a contra szó (contra = ellen), így nevezték el a pöröket: Kovács contra Nagy pör. A jogi adományozásoknak donatio a nevük (dono = adományoz, do = ad).

A mi régi nemeseink, akik több-kevesebb latin iskolán átmentek, az agaraikhoz hazatérve életükre is szívesen alkalmazták az elsajátított latin szavakat. Isten háta mögötti pátriájukban (patria = haza), az ősi funduson (fundus = alap, telek), a tágas portán (porta = kapu), átvitt értelemben telek), ott állt curiájuk, melyben komótosan (commodus = kényelmes) s többé-kevésbé módosan (modus = mód) és tempósan (tempus = idő) éltek famíliájukkal. Disputáltak a világ folyásáról (puto = vél, gondol, dis = szét, disputo = vitáz), bíztak a sorsban (sors) s fortunában (szerencse), dicsérték a régi virtust (erény), megnyugodtak a fatumban (végzet). Később, amikor már újságjuk is volt, a Kurir (curro = futni), fölítették az okulát (oculus = szem), megtudták belőle, miféle rebelliók (bellum = háború) vannak a világban, s memóriájukban (emlékezet) felfrissítették a régi sorscsapásokat. Házuk körül mesterek is voltak (mester = magister), iparosaik elfabrikálgattak (faber = kézműves, kovács) egy-egy armáriumon (szekrény), melyben az armát (fegyvereket) tartották, esetleg pingálgattak is (pictor = festő) vagy megjavították, ha kikorhadt, a grádicsot (gradus = fok, lépcső). Asszonyaik a kertben palántáztak (planta = növény), a jó ájeren (aer = levegő), öntözték a rózsát (rosa), törték az olajat (oelum = olaj), ecetet (acidum) készítettek, esténként főzték a herbateát (herba = fű), ha gusztusuk támadt (gusto = ízlel), bementek a kamrába (camera).

Néha még lavórjuk (lavo = mos), azaz mosdójuk is volt, egy kicsit rusztikusan éltek (rus = falu), de azért nem cseréltek volna holmi városi cívissel (polgár). Parasztjaikkal, pásztoraikkal (pastor) volt, amelyik humánus volt (homo = ember, humanus = emberies), de ha a turpisságra rájött (turpis = gyalázatos), az is megpálcáztatta őket. Így éltek anno 1800 körül (annus = év); ha eljött a terminus (határnap), mentek a gyűlésbe, megvívatozták (éljen, a vivo igéből) a királyt s a főispánt, köszöntötték a régi kollégákat. Még a köszönésük is latin volt, servus (szolga), amice (amicus = barát).

2. E régi élet szavainak egy részét ma is használjuk, még több az, ami kiveszett. Jöttek a helyükbe új latin szavak, nem ilyen tempósak, kényelmesek, tudományosabbak és idegesebbek. A tudomány népszerűvé vált műszavaiban a görög ugyan erősen verseng a latinnal (telefon, rádió, fonográf, atom), de azért van latin is bőven. A motor szó a moveo (mozog) igéből származik, a gravitáció: a gravis = nehéz melléknévből. A számtanban a plus =

több, minus = kevesebb. A negatív szám a nego (tagad) igére tanít meg, a pozitív a pono (teszt), (positio = helyzet) igére, a minimus: legkisebb, maximus: legnagyobb. A magasabb mennyiségtanban a racionális szám: ésszerű (ratio = értelem), az imaginárius azonban már nem az: képzetes (imago = kép). A mértanban a tangens érintőt (tango), a szekáns, mint láttuk, metszőt, a sinus öblöt, keblet jelent. A vegyészek, orvosok laboratóriumban dolgoznak (laboro = dolgozik). A professzornak adjunktusa (ad = hozzá, jungo = köt) vagy asszisztensei (ad = hozzá, sisto = állít) vannak, az orvostanulónak medikus a neve, ami nagy előleg, hisz orvost jelent. Az orvosok megvizsgálják vagy meg is operálják a beteget (opus = mű, opero = munkálkodik), kúrájuk (cura = gondozás, gyógyítás), vagy eredményes, vagy sem. A pulzus, amit tapogatnak, az artéria (ütőér) lökése (pulso = lök), a vénának (venio = jön, vena = jövőér) nincs lökésük. A járóbetegek számára ambulanciát (ambulo = jár) tartanak fenn. Kongresszusaikon (gredior = lép, congressus = összejövetel) referálnak (fero = hoz, referál = előhoz, beszámol) az észleleteikről.

A művészetek közül a zene és az irodalom csempészi be a nyelvbe a legtöbb idegen szót, a zene részben az olasz közvetítésével. A skála: létrát, hanglétrát jelent (scalae); a dúr-skála kemény (durus), a moll-skála lágy (mollis), a fals hang hamis (falsus), a taktus = ütem (tango = érint), a tenor, aki kitartja (teneo = tart), az alt, mély, de a latinban a mély magast is jelent, a szonátában a latin sono hangzik, a variációban a varius (különböző), a koloratúrában a color (szín). A kották jelzéseiben, a crescendóban a cresco = növekszik, a legatóban a lego = köt, gyűjt, a fortéban a fortis = erős. A hangszert instrumentumnak is szokták mondani (szerszám). A művek jelzésére szolgáló opus = mű, munka, latin szó a magyar nóta is (noto = megjegyez, notárius = jegyző), följegyzett dallamot jelent. "Azon nótára" - írták Balassiék a vers fölé.

Az irodalmat gyakran literatúrának mondjuk (littera = betű, litteratúra, amit betűvel jegyeztek föl). A literatúra főleg a különféle irodalmi irányokat jelzi latin szóval; a humanizmusban a homo, humanus szavakra ismerünk, a szentimentalizmus a sentio = érez, a realizmus a realis = való, a naturalizmus a natura = természet, a verizmus a verus = igaz, az impresszionizmus a premo = nyom, pressio = nyomás, impressio = benyomás szavakra tanít; a nihilizmus a nihilt (semmi) hirdeti. Az epistola műfaja levelet jelent, a szerzők könyveiket publikálják (publicus = nyilvános), a festők szótárából a perspektívát (specto = néz) tanulhatjuk meg.

Rengeteg latin szót zúdított és zúdítt nap nap után a latinban nem járatos elmékre is a politika. Maga a párt is latin szó (pars = rész). A liberalizmus a liber = szabad; a kapitalizmus a capio = kap, a kommunizmus a communis = közös, a socializmus a socius = társ, a nacionalizmus a natio = nemzet szavakat rejti, az imperializmus az impero = uralkodik igét. Radikális az, aki radixából azaz gyökeréből irtaná ki a bajt, konzervatív, aki conserválná, azaz megőrizné a régit. A militarizmus a miles = katona szóból ered, a pacifizmus a pax = békéből. Nálunk az első világháború után sokat emlegették a revíziót (video = néz, revideo = újra megnéz, felülvizsgál), integritás (integer = ép, teljes) szavakat, később a reakciót (visszahatás). A politika fegyverei az agitáció (ago = űz, agito = mozgat), a propaganda (propago = elterjeszt), a terror (terreo = megijeszt).

De még sok más forrásból ömlik a latin szó mindennapi életünkbe. Szórakozóhelyeink közül a cirkusz a latin circum = körül szó testvére. Artista, aki az arsok (művészet, mesterség) legvakmerőbbikét űzi; a gladiátor karddal (gladius) küzd, a katona szalutál (saluto = üdvözl), s

kimegy a frontra (frons = homlok). A szanitéc egészségügyi szolgálatot végez (sanus = egészséges) a futó belefekszik a finisbe (vég). A kártyás licitál (licet = szabad), a kereskedő prima (primus = első) minőségű, helyesebben kvalitású (qualitas = minőség) árut tart, az eladott állatnak passzust íratunk (passus = lépés) stb. A praemium az a jutalom, amit a jól végzett munkáért kapunk.

Vannak emberek, akik okosabbnak tartják magukat, ha ilyen szavakat használnak, mint inzultál (sért), inspirál (lelkesít) vagy animál (anima = lélek). Ha hibáztak, exkuzálják magukat, a vitában koncedálnak, az életben imitálnak, ha megsértik őket, megaprehendálnak, ha meg akarnak dicsérni valakit, azt mondják: intelligens, a karcsú nőre gracilis, ha valaki nemes tettet követett el; milyen nobilis gesztus volt ez a részéről. Büszkének rá, hogy milyen funkciót töltenek be, hogy judíciumuk van, luxusos lakásban laknak, hogy optimisták (optimus = legjobb) vagy pesszimisták, hogy tudnak disztigválni, s van intuíciójuk, a kultúra (colo = művel) és a civilizáció szavak állandóan a szájukban vannak, tisztelik a géniuszt, s megvetik a plebszt, egy részük különösen a szexuális (sexus = nem) élet dolgait szereti latinul emlegetni, elmondják, ki frigid (hideg), ki perverz (verto = fordít), ki potens (képes), ki impotens, mikor van a menstruációjuk (mensis = hónap). Mások, akiknek olyan a természetük, főleg a többiek megbélyegzésére használnak szívesen latin szavakat; aki nem tetszik nekik, az stupid (ostoba), obscurus (sötét alak), arrogans (rogo = kérdez), confidens (fides = bizalom), túl simplex (egyszerű) vagy egészen debilis (gyenge, gyengeelméjű). De ne higgyük, hogy a kevésbé kényes ember megszabadul a latintól, ő is emleget perszónát (személy), bestiát (vadállat), őt is macerálják, molesztálják, szekálják, viszont maga is megmondja a magáét, direkt (egyenest) az illető szemébe. Néha még ilyen szavakat is használ, mint skribál (scribo), durmol (dormire), numero (numerus = szám).

3. Ennek a szótárnak tán nem mindenki ismeri minden szavát, elég, ha azt, ami ott volt már a fülében, fejében megfejt, s ezzel egy-egy latin szót nyer készülő szótárához. A szavak megtanulásánál fontosabb a szenvedély felkeltése, ha idegen szót hallunk, gondoljunk a megfejtésére s latin szótárunkra. A régi könyvek, Jókai, pl. s a mai újságok egyformán jó vadászterület. Üssük föl közben az idegen szavak szószedetét, keressük meg, milyen tőből származik, s ha nem ismertük még, jegyezzük föl. A latin nyelv tanulása így nemcsak egy holt nyelv tanulása lesz, a körülöttünk levő élet tudatosítása is.

És nem kell az idegen szavaknál megállnunk, vannak nevek, kereszt-, család-, földrajzi nevek, sokszor azoknak a fordítása is gyarapíthatja a szókincsünket. Azt, hogy Klára híres, Lucifer fényhordó, Agnus bárány, Stella csillag, Amor szeretet, Leo oroszlán, Cupido vágy, könnyebben megjegyzi az ember, mint a szót magában. Megjegyezte az Orsolya nevű XVI. századbeli hölgy is, akinek Szegedi Kiss István a szószékről magyarázta meg, hogy Orsolya, Ursula medvécskét jelent (ursus = medve); börtönbe juttatta miatta. Ha tudom, hogy a néger Libéria: szabad föld, Virginiát Erzsébet királynő tiszteletére alapították (virgo = szűz), Transzilvánia túl volt az erdőkön, a gall kakas nemcsak a jelvény, de a gallus szó értelme is, már egy kis történetet is tudok. Columbus, Corvina, Aquileia nemcsak három latin névre tanítanak meg (galamb, holló, sas), de a humanista névadásra, Attila történetére is.

A nevek után következnek a szövegbe szúrt latin mondások; templomok, kapuk fölött a feliratok. Ne hagyjuk magunkat, értsük meg őket. Latin nyelvtanfűzetünk mellett legyen egy

másik, amelyben a latin nyelv nyomait gyűjtjük, múltban és jelenben!

1962